

Cem Houses of Turkish Alevis: A Study on Nature, Structure, and Function

Zahra Kabiripour¹

Javad Lotfi²

Seyyed Naser Mousavi³

Seyyed Mohammad Hosseini⁴

(Received on: 2025-03-11; Accepted on: 2025-05-04)

Abstract

Cem houses, as one of the most significant religious and social institutions of the Alevi community in Turkey, have undergone structural transformations throughout history. Historically, Alevis performed their rituals and ceremonies in spaces such as *khanqahs*, *takiyyas*, and *zawiyas*; however, following the official closure of these institutions during the Republican era, cem houses emerged as new venues for the performance of religious and social rites. The primary concern of this study is to examine the nature, structure, and functions of cem houses within the religious and social system of Turkish Alevis, and to analyze the challenges pertaining to their legal recognition as places of worship. This research investigates cem houses as extensions of traditional *takiyyas* and *khanqahs*, the historical process of their institutionalization, the influence of pre-Islamic Turkish traditions and ancient Anatolian rites, the role of Haji Bektash Veli, and their connection with Imam Ja'far al-Sadiq (AS). Furthermore, various types of *cem* ceremonies and the position of the

1. Ph.D. Candidate in History of Twelver Shi'ism, University of Religions and Denominations, Qom, Iran
(Corresponding Author) z.kabiripour@gmail.com

2. Assistant Professor, Department of Shi'a Sects, University of Religions and Denominations, Qom, Iran.
Email: j.lotfi@urd.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Islamic History, University of Religions and Denominations, Qom, Iran.
Email: sn.musavi@urd.ac.ir

4. Assistant Professor, Department of Islamic History, University of Religions and Denominations, Qom, Iran.
Email: sm.hosseini2@urd.ac.ir

cem house within the Alevi-Bektashi tradition have been examined. Adopting a descriptive-analytical methodology, the study draws on data collected from library sources and field interviews. The findings indicate that, in addition to their religious function, cem houses serve as spaces for cultural interaction, mystical education, and the resolution of social disputes within the Alevi social structure. Moreover, the results reveal that while cem houses are recognized as ritual spaces among Alevi adherents, their legal status in Turkey remains a subject of contention and necessitates further comprehensive investigation at religious, social, and legislative levels.

Keywords: Cem, Cem House, *Jem'khaneh*, Khanqah, Takiyya, Turkish Alevis

جمخانه‌های علویان ترکیه؛ پژوهشی در ماهیت، ساختار و کارکرد

زهرا کبیری پور^۱

جواد لطفی^۲

سیدناصر موسوی^۳

سید محمد حسینی^۴

[تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۴]

چکیده

جمخانه‌های علویان ترکیه به عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای مذهبی و اجتماعی این جامعه، در طول تاریخ دستخوش تحولات ساختاری شده‌اند. علویان از گذشته، مناسک و آیین‌های خود را در فضاهایی مانند خانقاه، تکیه و زاویه برگزار می‌کردند؛ اما با تعطیلی رسمی این نهادها در دوران جمهوری ترکیه، جمخانه‌ها به مکان‌های جدیدی برای اجرای مناسک مذهبی و اجتماعی تبدیل شدند. مسئله اصلی پژوهش، بررسی ماهیت و ساختار و کارکردهای جمخانه‌ها در نظام دینی و اجتماعی علویان ترکیه و تحلیل چالش‌های مربوط به رسمیت آن‌ها به عنوان عبادتگاه است. این تحقیق به بررسی جمخانه‌ها به عنوان امتداد تکایا و خانقاه‌های سنتی، روند تاریخی نهادینه شدن آن‌ها، تأثیر سنت‌های ترکی پیش از اسلام، آیین‌های باستانی آناتولی، نقش حاجی

۱. دانشجوی دکتری تاریخ تشیع اثنی‌عشری، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران (نویسنده مسئول)

z.kabiripour@gmail.com

۲. استادیار گروه فرق تشیع، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران j.lotfi@urd.ac.ir

۳. استادیار گروه تاریخ اسلام، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران sn.musavi@urd.ac.ir

۴. استادیار گروه تاریخ اسلام، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران sm.hosseini2@urd.ac.ir

بکتاش ولی و ارتباط آن با امام جعفر صادق علیه السلام پرداخته است. همچنین، انواع جم و جایگاه جمخانه در سنت علوی-بکتاشی مورد مطالعه قرار گرفته است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و داده‌ها از طریق منابع کتابخانه‌ای و مصاحبه‌های میدانی گردآوری شده‌اند. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که جمخانه‌ها علاوه بر نقش مذهبی، در ساختار اجتماعی علویان به عنوان مکانی برای تعامل فرهنگی، آموزش عرفانی و حل اختلافات اجتماعی ایفای نقش می‌کنند. همچنین، نتایج تحقیق نشان می‌دهد درحالی‌که جمخانه‌ها در میان پیروان علوی به عنوان مکان آیینی شناخته می‌شوند، جایگاه حقوقی آن‌ها در ترکیه همچنان محل بحث بوده و نیازمند بررسی‌های گسترده‌تر در سطوح دینی، اجتماعی و قانونی است.

واژگان کلیدی: جم، جمخانه، جمع‌خانه، خانقاه، تکیه، علویان ترکیه

مقدمه

جمخانه‌ها به عنوان یکی از نهادهای مذهبی و اجتماعی علویان ترکیه، نقشی مهمی در ساختار دینی و فرهنگی این جامعه ایفا کرده‌اند. با وجود اهمیت این مکان‌ها در حفظ سنت‌های علویان، جایگاه آن‌ها در نظام مذهبی ترکیه همچنان محل بحث و اختلاف نظر است. در دوران عثمانی، علویان مناسک و آیین‌های خود را در فضاهایی مانند خانقاه، تکیه و زاویه برگزار می‌کردند؛ اما با تعطیلی رسمی این نهادها در دوران جمهوری ترکیه، اجرای مراسم علویان به فضاهای جدیدی منتقل شد که بعدها با عنوان «جمخانه» شناخته شدند. این تغییرات، همراه با چالش‌های اجتماعی و حقوقی، موجب شد که موضوع رسمیت جمخانه‌ها و نقش آن‌ها در عبادات مذهبی مورد توجه قرار گیرد. یکی از چالش‌های اساسی در این زمینه، عدم پذیرش رسمی جمخانه‌ها به عنوان عبادتگاه در قوانین ترکیه است. این مسئله نه تنها از منظر حقوقی اهمیت دارد؛ بلکه از نظر اجتماعی نیز تأثیرات قابل توجهی بر جامعه علویان گذاشته است. با توجه به این چالش، سؤال اصلی این پژوهش این است: جمخانه‌ها از نظر ساختار، ماهیت و کارکرد چگونه در سنت علویان تعریف می‌شوند و چه عواملی مانع به رسمیت شناخته شدن آن‌ها به عنوان عبادتگاه رسمی در ترکیه هستند؟

در پژوهش‌های گذشته، موضوع علوی‌گری و بکتاشی‌گری عمدتاً از زاویه آیین‌های مذهبی و تاریخی بررسی شده است. مطالعاتی که به مفهوم جمخانه پرداخته‌اند، اغلب به عنوان بخشی از تحلیل کلی علوی‌گری مطرح شده‌اند و کمتر به صورت مستقل به این مسئله پرداخته‌اند. از این رو، پژوهش حاضر تلاش دارد تا با رویکردی تاریخی-تحلیلی، مفهوم جمخانه، روند نهادینه شدن آن و کارکردهای اجتماعی و مذهبی‌اش را بررسی کند. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و داده‌ها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه‌های میدانی گردآوری شده‌اند. هدف این پژوهش، ارائه تحلیلی

جامع از جایگاه جمخانه در ساختار مذهبی علویان ترکیه و بررسی چالش‌های مرتبط با رسمیت آن است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که جمخانه‌ها علاوه بر نقش مذهبی، کارکردهای اجتماعی و فرهنگی گسترده‌ای دارند. بااین حال، بحث درباره رسمیت آن‌ها به عنوان عبادتگاه، همچنان ادامه دارد و نیازمند بررسی‌های جامع‌تر در سطوح دینی، اجتماعی و حقوقی است.

پیشینه پژوهش

در دورۀ معاصر، مطالعات مربوط به علویان ترکیه، همچون سایر مباحث دینی، وارد مرحله‌ای تازه شده است؛ به‌ویژه در نیم‌قرن اخیر، شاهد رشد قابل توجهی در پژوهش‌های علمی مرتبط با این جامعه بوده‌ایم. در میان این مطالعات، رسالۀ دکتری با عنوان «زبان جَم‌های علوی-بکتاشی؛ مطالعه-متن» از دانشگاه پاموک قلعه، نوشته کیویلجیم پولاد بولموش، به بررسی دییش‌ها و نفس‌هایی پرداخته است که در آیین‌های جَم خوانده می‌شوند. همچنین، مقالۀ «جَم و جمخانه» اثر احمد تاشگین که در همایش فرهنگ علوی-بکتاشی از گذشته تا امروز چاپ شده، معرفی کلی امانه کاملاً جامع و دقیق از جمخانه‌های علویان ارائه کرده است. افزون بر این، مقالۀ «ریشه‌های تاریخی جمخانه در سنت علوی» نوشته فوضی رنجبر، به‌طور مستقل به بررسی پیشینه تاریخی جمخانه‌ها پرداخته است.

با وجود این مطالعات، هیچ‌کدام از پژوهش‌های مذکور به‌طور مستقل به تحلیل جامع مفهوم جَم و جمخانه و کارکردهای آن‌ها به عنوان یکی از مباحث اصلی در مطالعات فرقه‌ای نپرداخته‌اند. این مسئله معمولاً به عنوان بخشی فرعی از پژوهش‌هایی که بر تبیین آیین‌های علوی‌گری و بکتاشی‌گری متمرکز بوده‌اند، مطرح شده است.

در بسیاری از آثار مرتبط با علوی‌گری، تمرکز اصلی بر بررسی ماهیت این گرایش مذهبی بوده است؛ اما جایگاه جمخانه‌ها و نقش آن‌ها به عنوان عبادتگاه کمتر مورد توجه قرار گرفته است. به عنوان نمونه، نویسندگانی مانند نوری دونمز در علویان ترکیه، علی یامان در اُجاق‌ها و دده‌گری در علوی‌گری، بدرالدین نویان در علوی‌گری - بکتاشی‌گری چیست؟، رضا زلیوت در علوی‌گری بنا بر منابع خودش، محمد یامان در علوی‌گری، اجه کرکماز در فرهنگ اصطلاحات علوی‌گری و بکتاشی‌گری، دوغان کاپلان در علوی‌گری براساس منابع مکتوب و هارون ییلدیز و خلیل ابراهیم بولوت در علوی‌گری - بکتاشی‌گری از منظر تاریخی، مذهبی، اجتماعی و معاصر، به کلیات ماهیت علوی‌گری پرداخته‌اند؛ اما پژوهش مستقلی درباره مفهوم جمخانه ارائه نکرده‌اند.

در مجموع، بررسی‌های انجام‌شده درباره علویان ترکیه نشان می‌دهند که مفهوم جم و جمخانه به عنوان یک موضوع مستقل و نیازمند بررسی جامع، همچنان مغفول مانده است. پژوهش حاضر تلاش دارد با رویکردی تاریخی - تحلیلی، این خلأ را پر کند و به طور جامع به تحلیل ماهیت، ساختار و کارکردهای جمخانه‌ها در سنت علویان ترکیه بپردازد.

۱. مفهوم‌شناسی واژه جم

واژه «جم» که ریشه‌ای عربی دارد، در زبان ترکی به معانی گردآوری، کثرت و اجتماع اطلاق می‌شود (فراهیدی، ۲۰۰۵: ص ۱۵۴؛ جوهری، ۲۰۰۷: ص ۱۸۷). در سنت علوی - بکتاشی، این واژه به مهم‌ترین آیین مذهبی این جامعه اشاره دارد که با حضور «دده» و دوازده خدمتگزار آیینی، همراه با موسیقی، شعرخوانی و مناسک خاص برگزار می‌گردد (آکالین، ۲۰۱۹: ص ۴۵). آیین جم، از دیدگاه اجتماعی، نقشی بنیادین در حفظ انسجام و همبستگی میان اعضای جامعه علوی دارد. این آیین نه تنها مکانی برای عبادت، بلکه محور گردهمایی و تعامل

اجتماعی نیز محسوب می‌شود. یکی از عناصر کلیدی آیین جم، طلب حلالیت میان افراد است. پیش از آغاز مراسم، حاضران از یکدیگر طلب بخشش می‌کنند و مشکلات احتمالی میان اعضای جامعه حل و فصل می‌شود (ر.ک: توک و پولات بولموش، ۲۰۲۲: ص ۱۴۸۴).

این ویژگی، آیین جم را به فضایی برای ترمیم روابط اجتماعی و ایجاد انسجام اجتماعی پایدار تبدیل می‌کند. از منظر فرهنگی، آیین جم نه تنها یک مراسم مذهبی، بلکه یک نماد فرهنگی محسوب می‌شود که از طریق موسیقی، شعر و سنت‌های شفاهی انتقال می‌یابد. آیین جم با اجرای موسیقی مذهبی همراه است و ساز باغلاما به عنوان یکی از مهم‌ترین نمادهای آیینی در این مراسم مورد استفاده قرار می‌گیرد. دییش‌ها و نفس‌ها که اشعاری معنوی هستند، نقش مهمی در حفظ هویت فرهنگی علویان و انتقال آموزه‌های مذهبی و عرفانی ایفا می‌کنند.

در گذشته، آیین جم در تکیه، زاویه، درگاه یا میدان آداسی برگزار می‌شد؛ اما در دوران معاصر با تغییرات اجتماعی، جمخانه‌ها، انجمن‌ها و بنیادهای علوی به مکان‌های رسمی اجرای این آیین تبدیل شده‌اند. به باور ایرنه ملیکوف، در سنت دینی عامیانه علوی، جهان به مثابه عبادتگاه تلقی می‌شود و در نتیجه، هر فضای مسکونی می‌تواند محل برگزاری جم باشد؛ گرچه اغلب به دلایل آیینی و حفظ اسرار، در فضاهای بسته انجام می‌گیرد (ملیکوف، ۲۰۱۰: ص ۴۹).

۲. پیشینه تاریخی جمخانه و آیین جم

بررسی خاستگاه تاریخی و منشأ آیین جم و جمخانه نشان می‌دهد که این آیین در طول تاریخ دستخوش تحولات و تغییرات گسترده‌ای شده است. یکی از چالش‌های اساسی در مطالعه این آیین، نبود منابع مستند و قطعی درباره شکل‌گیری اولیه آن است که تحلیل آن را پیچیده و نیازمند بررسی‌های دقیق‌تر ساخته است. در مطالعات موجود، روایت‌های

گوناگونی درباره منشأ این آیین ارائه شده‌اند که هر یک در چارچوب فرهنگی، تاریخی و مذهبی متفاوتی قرار دارند.

کمبود منابع تاریخی معتبر موجب شده است که تحلیل علمی آیین جم با ابهاماتی همراه باشد. با این حال، می‌توان اجرای سازمان یافته و نظام مند این آیین را حداقل تا دوره حکومت شاه اسماعیل اول صفوی (قرن ۱۰ هـ/ ۱۶ م) پیگیری کرد. انتساب بسیاری از متون مورد استفاده در آیین جم، از جمله اذکار توحیدی، گلبانگ‌ها، نعت‌ها و روایات معراج پیامبر ﷺ، به شاه اسماعیل صفوی نشان دهنده نقش مهم این دوره در تدوین و شکل دهی متون و مناسک مرتبط با آیین جم است (دوغان کاپلان، ۲۰۱۰: ص ۸۷-۶۲). این مسئله از منظر تاریخی، بیانگر تأثیر فرهنگ صفوی در تثبیت آیین جم در میان علویان ترکیه است.

۲-۱. دیدگاه علویان درباره منشأ آیین جم

علویان منشأ آیین جم را به روایتی عرفانی و معنوی مرتبط می‌دانند که براساس آن، این آیین تجربه نمادین ملاقات پیامبر اسلام ﷺ پس از معراج با مجلس کیرکلار است. مطابق این دیدگاه، آیین جم بازآفرینی آن ملاقات روحانی محسوب می‌شود و دربردارنده یادآوری حضور پیامبر ﷺ، حضرت علی علیه السلام و امام جعفر صادق علیه السلام در مجلسی چهل نفره است که در آن مناسک ویژه‌ای اجرا شده است (سیدعلیزاده، ۲۰۰۷: ص ۳۸۰، ۴۲۸؛ کرکماز، ۱۹۹۷: ص ۲۴-۳۷).

با وجود اهمیت این روایت در میان علویان، نبود اسناد تاریخی و روایی معتبر برای تأیید این ادعاها موجب شده است که صحت آن از منظر علمی محل تردید قرار گیرد. هیچ‌یک از متون اولیه اسلامی به برگزاری آیین جم توسط پیامبر ﷺ یا امامان شیعه علیه السلام اشاره‌ای نکرده‌اند. این نبود مستندات تاریخی و روایی معتبر، بررسی علمی و دقیق این ادعاها را با چالش مواجه کرده و نیاز به پژوهش‌های عمیق‌تر در منابع اولیه و معتبر تاریخی را آشکار

ساخته است. به عبارت دیگر، تا زمانی که شواهد و مدارک معتبر تاریخی و روایی برای تأیید این ادعاها ارائه نشود، نمی‌توان آن‌ها را به عنوان حقایق تاریخی پذیرفت و لازم است با رویکردی انتقادی و محتاطانه با آن‌ها برخورد کرد.

۲-۲. تأثیر سنت‌های ترکی پیش از اسلام بر آیین جم

فرضیه‌ای دیگر درباره منشأ آیین جم به ادامه برخی آداب و رسوم ترکان پیش از اسلام پس از پذیرش اسلام اشاره دارد. ترکان پیش از اسلام محافل زنانه و مردانه‌ای برگزار می‌کردند که در آن‌ها شراب نوشیده، سماع انجام می‌شد و موسیقی نواخته می‌شد (ابن فضلان، ۱۳۵۵: ص ۶۹ به بعد). پس از اسلام، این سنت‌ها کاملاً از بین نرفتند؛ بلکه در چارچوب جدید مذهبی بازتعریف شدند.

در این نگاه، جم به عنوان یک رسم اجتماعی، بیش از آنکه از اسلام سرچشمه گرفته باشد، ادامه سنت‌های کهن ترکی است که به واسطه آموزه‌های اسلامی تغییر یافته است. علویان تلاش کرده‌اند تا این سنت را با استناد به آیات قرآنی توجیه کنند (اروز، ۱۹۹۲: ص ۵۶). به عنوان نمونه، آیین باده‌نوشی در آیین جم را به آیه ۲۱ سوره انسان ارتباط داده‌اند که در وصف نعمات بهشتی می‌گوید: «وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا» (نویان، ۲۰۰۶: ۷، ۳۵۶). این جمع‌های دینی، با پذیرش اسلام و گسترش آن در میان ترک‌ها، به ویژه در مناطق روستایی، با عناصر اسلامی در ابعاد گوناگون مرتبط شده و غنای بیشتری یافته‌اند. از این منظر، آیین‌های جم، با قدمتی دست‌کم دوهزارساله هستند که رنگ و بوی اسلامی به خود گرفته‌اند (بیلدیز، ۲۰۰۴: ص ۵۸۶).

با این حال، این فرضیه نیازمند تحلیل دقیق‌تر و بررسی تعامل میان سنت‌های ترکی و آموزه‌های اسلامی است. پذیرش اسلام توسط ترکان، فرایندی پیچیده و تدریجی بود که با مقاومت‌ها و آمیختگی‌های فرهنگی همراه شد. از این رو، برای درک بهتر ارتباط میان

آداب و رسوم پیش از اسلام و آیین جم علویان، لازم است تحولات فرهنگی و اجتماعی منطقه در طول تاریخ با دقت بیشتری بررسی شود.

۲-۳. تأثیر آیین‌های باستانی آناتولی بر آیین جم

یکی از دیدگاه‌های مطرح درباره‌ی خاستگاه آیین جم، ارتباط آن با آیین‌های باستانی آناتولی است. این فرضیه، آیین جم را ادامه‌ی مناسک دیونیسیوس می‌داند که در فصل برداشت انگور برگزار می‌شد و با نوشیدن شراب و اجرای مراسم آیینی همراه بود (سوزنگیل، ۱۹۹۱: ص ۱۰۶). مراسم جم از نگاه فرهنگی، مشابهت‌هایی با جشن‌های آیینی در آناتولی دارد که در طی قرن‌ها با مذهب و عرفان اسلامی تلفیق شده‌اند. برای بررسی دقیق این فرضیه، لازم است نقش واسطه‌های فرهنگی مانند ادیان ابراهیمی، عرفان اسلامی و سنت‌های محلی تحلیل شود تا مشخص گردد آیین جم چگونه تحت تأثیر آیین‌های قدیمی شکل گرفته است.

۲-۴. نقش حاجی بکتاش ولی در شکل‌گیری آیین جم

بر اساس شواهد تاریخی، حاجی بکتاش ولی نقشی کلیدی در سازمان‌دهی نخستین نمونه‌های آیین جم داشته است. او در محافل خود، مراسم‌های معنوی را با قرائت اشعار عرفانی، اذکار و تلاوت قرآن همراه می‌کرد و هسته‌ی اولیه‌ی آیین جم را شکل داد. رویکرد حاجی بکتاش ولی در ساده‌سازی تعالیم عرفانی و ایجاد فضایی صمیمی در این محافل، با مخالفت برخی از گروه‌های مذهبی و اجتماعی مواجه شد. این مخالفت‌ها عمدتاً به دلیل نوآوری‌های او در تعالیم صوفی و تلفیق آن با عناصر فرهنگی محلی بوده است. با این حال، حاجی بکتاش ولی با اصرار بر سهولت در بیان و آموزش تعالیم خود، به این مخالفت‌ها بی‌توجه ماند و به فعالیت خود ادامه داد (ریاض باقر، ۲۰۰۳: ص ۱۱۱-۱۵۳). شکل‌گیری و تحول مراسم جم تحت تأثیر عوامل متعددی از جمله شرایط اجتماعی،

فرهنگی و سیاسی آن دوره قرار داشته است. با گذشت زمان و گسترش پیروان طریقت علوی گری، مراسم جم نیز دستخوش تغییرات و تحولات مختلفی شده و به اشکال متنوعی در آمده است.

۲-۵. انتساب آیین جم به امام جعفر صادق علیه السلام

در بخشی از سنت دینی علویان، تلاش شده است آیین جم در چارچوب آموزه‌های اهل بیت (ع) و به ویژه تعالیم منسوب به امام جعفر صادق (ع) تفسیر شود. اهمیت «بویروک»‌های منسوب به امام جعفر صادق (ع) در میان علویان سبب شده است که برخی از پژوهشگران، بخشی از مبانی اعتقادی و آیینی جم را در ارتباط با میراث منسوب به آن حضرت مورد بررسی قرار دهند. با این حال، در منابع تاریخی و حدیثی موجود، شواهد روشنی که بتواند شکل کنونی آیین جم را مستقیماً به امام جعفر صادق (ع) منتسب سازد، در دست نیست. از این رو، انتساب آیین جم به آن حضرت را باید بیشتر در چارچوب تفسیر دینی علویان از مناسک خود و تلاش برای پیوند دادن این آیین با سنت اهل بیت (ع) تحلیل کرد، نه به عنوان یک واقعیت تاریخی اثبات شده.

در سطور فوق، مباحث مربوط به خاستگاه تاریخی و چگونگی پیدایش آیین جم بررسی و تبیین شد. هر یک از گزارش‌ها، منشأ متفاوتی برای این آیین معرفی می‌کنند. با توجه به این گزارش‌های ذکر شده، درخصوص منشأ آیین جم می‌توان نکاتی را مطرح کرد: ویژگی‌های موجود در باورهای دینی ترکان باستان، با مسلمان شدن ترک‌ها، تحت لوای اسلام، با تغییر شکل به حیات خود ادامه داده است. بعدها، مراسم جم در طی فرایندی تاریخی، ساختاری نظام مند به خود گرفته و در قالب علوی گری سنتی آناتولی، به شکل‌های گوناگون در مناطق مختلف اجرا شده و تا به امروز رسیده است. در مشاهدات میدانی مشخص

شد که جم در میان علویان ترکیه، مراسمی مقدس و بااهمیت است که نماد وحدت و یکپارچگی پیروان این طریقت بوده و در آن مریدان گرد هم جمع شده و به ذکر، سماع و دعا می‌پردازند. بررسی‌های انجام شده پیرامون خاستگاه و چگونگی پیدایش آیین جم در میان علویان ترکیه، به تنوع منابع و روایت‌های تاریخی اشاره دارد که هر یک از این گزارش‌ها، درحالی‌که به جنبه‌های مختلفی از این آیین می‌پردازد، تصویری چندلایه و پیچیده از منشأ و تحول آن نیز ارائه می‌دهد.

۳. انواع آیین جم و کارکردهای آن

آیین جم به عنوان یکی از ارکان معنوی و اجتماعی جامعه علوی-بکتاشی، ابعاد متنوعی دارد که هر یک به جنبه‌ای خاص از این آیین اشاره دارند. تقسیم‌بندی انواع جم، براساس ساختار، اهداف برگزاری و کارکردهای اجتماعی، مذهبی و فرهنگی، نشان‌دهنده پیچیدگی این آیین در نظام اعتقادی علویان ترکیه است.

جم چهل تنان، به مراسمی اشاره دارد که با حضور چهل نفر برگزار می‌شود و نماد جمع عرفانی‌ای است که پیوندی معنوی با واقعه معراج پیامبر ﷺ دارد. جم ارن‌ها، به معنای جم بزرگ و مهم است که جایگاه ویژه‌ای در سلسله مراتب مناسک علوی دارد. جم آیینی و جم ارکانی، به جنبه‌های تشریفاتی و ساختاری آیین اشاره دارند؛ درحالی‌که جم محبت، جم میدان، جم محشر و جم بزمی، جنبه‌های عاطفی، اجتماعی و جمعی این آیین را برجسته می‌کنند. همچنین، جم مراسمی و مناسک جم، شامل مجموعه اعمال و آیین‌هایی است که در طی مراسم اجرا می‌شود (توک و پولات بولموش، ۲۰۲۲: ص ۱۴۸۴).

در نظام اعتقادی علوی-بکتاشی، مراسم جم براساس اهداف برگزاری‌شان به چند دسته اصلی تقسیم می‌شود:

جم هفتگی؛ یکی از مهم‌ترین انواع جم است که به‌طور منظم در شب‌های پنجشنبه منتهی به جمعه برگزار می‌شود. در این مراسم، دده به ارائه آموزه‌هایی از قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام می‌پردازد، مدح‌ها و مناقب مذهبی خوانده می‌شود و سماع عرفانی اجرا می‌گردد (کایا، ۲۰۲۲: ص ۱۳۱). این نوع جم، علاوه بر جنبه مذهبی، دارای نقش اجتماعی مهمی در تقویت پیوندهای جامعه علوی است.

جم اقرار؛ یکی دیگر از آیین‌های اساسی علویان است که طی آن فرد به عنوان عضو جدید جامعه پذیرفته می‌شود و ملزم به ترک عادات پیشین و پذیرش قوانین و ارزش‌های جامعه علوی می‌گردد. این مراسم، به عنوان یک آیین عبور، فرد را از وضعیت پیشین به جهان معنوی علوی منتقل می‌کند (آکین، ۲۰۱۸: ص ۵۴؛ چیپلاک جوشکون، ۲۰۱۴: ص ۱۶). تفاوت‌های منطقه‌ای در اجرای این مراسم نشان‌دهنده تنوع فرهنگی و اجتماعی در جوامع علوی است و بررسی دقیق‌تر آن می‌تواند به شناخت بهتر آیین‌های ورود به جامعه علوی کمک کند.

جم گورگو؛ که به نوعی نقش دادگاه را ایفا می‌کند، سالی یک بار، معمولاً در ماه‌های زمستان برگزار می‌شود. این مراسم به عنوان یک مکانیسم خودتنظیمی اجتماعی عمل می‌کند؛ به گونه‌ای که افراد خاطی در حضور دده و سایر اعضای جامعه، مورد پرسش و بررسی قرار می‌گیرند. قربانی، فردی که تحت محاکمه عرفانی قرار گرفته، ذبح می‌شود و میان شرکت‌کنندگان توزیع می‌شود (بولوت و ییلدیز، ۲۰۲۱: ص ۱۹۱). این مراسم، علاوه بر جنبه مذهبی، نوعی عدالت اجتماعی درون‌گروهی را در جامعه علویان حفظ می‌کند و به تحکیم ارزش‌های اخلاقی کمک می‌کند.

جم مُصاحب؛ این جم فراتر از یک مراسم ساده، نمادی از ارزش‌ها و باورهای این جامعه است. این مراسم به تقویت پیوندهای اجتماعی، تقویت هویت جمعی و ترویج ارزش‌های

اخلاقی و حفظ سنت‌ها کمک می‌کند. از نظر علویان ریشه تاریخی این جم، به پیمان برادری رسول خدا ﷺ و حضرت علی علیه السلام و همچنین سفارش پیامبر ﷺ به برادری میان انصار و مهاجر برمی‌گردد (دده زینال دمیر، ۱۴۰۳؛ تاشگین، ۲۰۰۹: ۲۱۷).

جم دوشکونلوک؛ در این جم، فرد خاطی پس از طرد اجتماعی، در حضور دده به میدان فراخوانده می‌شود و به همراه شاهدان، به اتهامات پاسخ می‌دهد. پس از بررسی و احراز قطعی انحطاط فرد، مجازات او تعیین می‌شود. برای شخصی که مجازات خود را گذرانده است، به منظور رفع انحطاط یا اعاده حیثیت، دوباره جمی برپا می‌شود و اقرار به اشتباه تجدید می‌شود، رضایت جامعه کسب و قربانی به شیوه‌ای خاص سی و شش قطعه می‌شود. برخی از موارد انحطاط، دائمی هستند و به آن «خروج از راه» گفته می‌شود (چیپلاک جوشکون، ۲۰۱۴: ص ۱۸).

جم ابدال موسی؛ این جم در میان محافل علوی ساکن در روستاها اهمیت بسیاری دارد؛ اگر در یک روستا انجام نشود، در سایر جم‌ها نیز بر همین اساس انجام نمی‌شود. هدف در اینجا آشتی دادن و اتحاد روستاییان رنجیده با یکدیگر و دعا کردن برای پیرمرد و پربرت شدن محصولات و همچنین برای دفع انواع حوادث و مشکلات است. در این جم که به صورت مشترک با رهبری دده و با مشارکت تمام اهالی روستا برگزار می‌شود، همه از یکدیگر حلالیت می‌خواهند و در پایان جم، نذری ابدال موسی را قربانی می‌کنند (ر.ک: گوزل، ۱۹۹۹: ۴۱-۵۶؛ احمد رفعت افندی، ۱۲۹۳: ص ۲۷۱-۲۷۲؛ احمد رفقی، ۱۳۲۵: ص ۱۱، ص ۳۷-۳۹؛ نویان، ۲۰۰۶: ۷، ۲۴۰-۲۴۷؛ اجاک، ۱۹۹۶: ص ۲۰۴-۲۰۷؛ بیردوغان، ۱۹۹۵: ص ۷۳-۷۷؛ کوپرولو، ۱۹۷۳: ص ۱۹۸-۲۰۷).

جم باش اوکوتما؛ به مراسم جم خاصی در سنت علوی-بکتاشی اطلاق می‌شود که در آن، جان‌ها به همراه مُصاحب‌های خود در محضر دده و جمع حاضر، گرد هم می‌آیند تا تعهد و

پایبندی خود را به اقرار ابراز نمایند، از یکدیگر طلب بخشش و حلالیت کنند و فرایندی از تطهیر و پالایش روحی و معنوی را تجربه کنند (کبیری پور، ۱۴۰۳ ش (ج)). این جمع رانوعی تجدید پیمان و میثاق با طریقت نیز می توان نامید.

جم دارندان ایندیرمه؛ این جم پس از درگذشت فرد، از سوی بستگان او به منظور ادای بدهی های احتمالی متوفی، طلب حلالیت و کسب رضایت از افراد ذی حق برگزار می شود. این مراسم در سومین، هفتمین یا چهلمین روز پس از وفات انجام می شود (کرکماز، ۲۰۱۶: ص ۱۷۷).

جم کولدان گُوپان؛ هدف اصلی از برگزاری این مراسم، آموزش جوانان تازه وارد به آداب و رسوم و مفاهیم اصلی مراسم جم است. جوانان در این مراسم، اصول اولیه این طریقت را می آموزند و به تدریج وارد مراحل پیشرفته تر مراسم جم می شوند (تاشگین، ۲۰۰۹: ص ۲۱۷؛ چیپلاک جوشکون، ۲۰۱۴: ص ۲۱). در برخی مناطق، به آیینی که در اینجا اجرا می شود، «سماع» گفته نمی شود؛ بلکه «هالای» نامیده می شود. این آیین ها که در گذشته در میان بکتاشیان ساکن روستاها رایج بود، به منزله تمرینی برای «جم» محسوب می شد (گوکبیل، ۲۰۱۹: ص ۵۱۷).

جم مُحرم؛ معمولاً در پایان روزه روز دوازدهم محرم به خاطر عشق به امام حسین (علیه السلام) و دوازده امام (علیهم السلام) برگزار می کنند و این آیین نیز مانند سایر آیین های جمی با نثار قربانی محرم انجام می شود. در برخی از اجاق ها و مناطق، در انتهای این جم دسر عاشوره/آشوره نیز سَرو می شود (کبیری پور، ۱۴۰۳ ش (ب)).

جم نوروز؛ این جم هر سال در ۲۱ مارس برگزار می شود. نوروز که به معنای «روز نو» است، جشنی بهاری است که در زمانی برگزار می شود که خورشید از برج حوت (ماهی) خارج شده و وارد برج حمل (بره) می شود و براساس تقویم میلادی، هر سال در ۲۱ مارت/مارس جشن گرفته می شود. در میان علویان، این روز با عنوان «سلطان نوروز» نیز شناخته شده

و به عنوان یک عید بزرگ پذیرفته می‌شود (چیپلاک جوشکون، ۲۰۱۴: ص ۲۱). همچنین در میان علویان ترکیه ۲۱ مارس به عنوان روز تولد حضرت علی علیه السلام نیز پذیرفته شده است. جم خضر؛ جمی است که هر سال پس از روزه خضر علیه السلام، در تاریخ‌های ۱۳، ۱۴ و ۱۵ شوبات برگزار می‌شود. در این مراسم، سفر حضرت خضر و حضرت موسی علیه السلام و کرامات منسوب به حضرت خضر علیه السلام روایت می‌شود. برخلاف برخی ادعاها درباره آیین جم، معمولاً در جم‌ها مشروبات الکلی استفاده نمی‌شود و از نوشیدن آن نیز استقبال نمی‌شود. در طول ارکان، عاشیق‌ها سازی را می‌نوازند که بیشتر به صورت قرآن تلی [باغلاما یا ساز در فرهنگ ترکی «قرآن تلی / telli Kur'an» نامیده می‌شود] بیان می‌شود (اوزدمیر، ۲۰۰۸: ص ۳۰۳-۳۰۴).

۴. جایگاه جمخانه در ساختار مذهبی و اجتماعی علویان

آیین جم، به عنوان یکی از مهم‌ترین مناسک مذهبی علویان، در طول تاریخ در مکان‌های مختلفی برگزار شده است. در گذشته، علویان شهری اغلب آیین‌های خود را در خانقاه‌ها برگزار می‌کردند؛ در حالی که ساکنان مناطق روستایی، مراسم جم را در منازل شخصی اجرا می‌کردند. با وجود اهمیت این آیین، تا پیش از قرن بیستم ساختار مشخص و مستقلی به نام «جمخانه» به عنوان مکانی اختصاصی برای اجرای آیین جم، به صورت نهادینه شده وجود نداشت.

با تصویب قوانین محدودکننده در سال ۱۹۲۵، مبنی بر تعطیلی رسمی تکایا در ترکیه، برگزاری آیین جم در اماکن عمومی ممنوع شد. این ممنوعیت، تغییرات قابل توجهی در مکان‌های برگزاری آیین جم ایجاد کرد. در مناطق روستایی، علویان همچنان آیین‌های خود را در منازل شخصی برگزار می‌کردند؛ اما در مناطق شهری، مسئله یافتن مکانی مناسب

برای اجرای مناسک مذهبی، به چالشی جدی تبدیل شد. این تغییرات، علویان را به سوی تأسیس مکان‌هایی رسمی و قانونی برای برگزاری مراسم جم سوق داد. با تأسیس انجمن‌ها و بنیادهای فرهنگی علوی در دهه‌های بعد، جمعخانه‌ها به عنوان مراکز آیینی و اجتماعی شکل گرفتند. با این حال، در برخی موارد، مفهوم جمعخانه با تفاسیر جهت دار مواجه شده است؛ به گونه‌ای که برخی تلاش کرده‌اند تا جمعخانه را نهادی رقیب در برابر مسجد، به عنوان نهاد اصلی مذهبی اسلام، معرفی کنند. این نگرش که از دیدگاه تاریخی و اجتماعی دقیق نیست، به نظر می‌رسد ناشی از انگیزه‌های خاصی باشد که هدف آن ایجاد نوعی تقابل میان این دو مکان مقدس است (کبیری پور، ۱۴۰۳ش (ه)).

۴-۱. تحولات مفهومی مکان‌های عبادی در سنت علوی

علویان در طول تاریخ، برای توصیف مکان‌های برگزاری آیین‌های خود، از اصطلاحات متعددی با بار معنایی و نمادین استفاده کرده‌اند. این اصطلاحات بیانگر باورها، ارزش‌ها و ساختار اجتماعی این گروه هستند و به عنوان نمادهای ارتباطی میان سنت‌های مذهبی و تجربه‌ی اجتماعی آن‌ها شناخته می‌شوند.

مفاهیمی مانند میدان چهل تن، میدان عجم، میدان علی، میدان خراسان، خانه میدان، میدان عارفان، میدان برادران و خواهران، دیوان حق، میدان عبادت، میدان برادری، میدان حضور، میدان برابری، محضر حق، دیوان محمد-علی، میدان حاجی بکتاش ولی، میدان آیین و میدان مردان، نه تنها مفاهیمی مرتبط با عبادت، بلکه نشانه‌هایی از روابط اجتماعی، عرفانی و تاریخی علویان نیز محسوب می‌شوند (نویان، ۲۰۰۶: ۷، ۱۱۰؛ اولوچای، ۱۹۹۳: ص ۵۹-۶۰). برای نمونه، اصطلاح «میدان چهل تن» به چهل صحابه پیامبر ﷺ اشاره دارد و نمادی از وحدت و برابری میان تمام انسان‌ها است. اصطلاح «میدان علی» نشان‌دهنده جایگاه

والای حضرت علی علیه السلام در باورهای علویان است. از سوی دیگر، اصطلاحاتی مانند «خانه میدان»، «میدان عارفان» و «میدان برادران و خواهران»، بر جنبه‌های اجتماعی و اخلاقی مناسک علوی تأکید دارند. این نام‌گذاری‌ها نشان می‌دهند که مکان‌های برگزاری آیین جم، نه تنها برای عبادت، بلکه برای تعامل اجتماعی و تقویت پیوندهای انسانی نیز مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند (کبیری پور، ۱۴۰۳ ش (الف)).

در دوران معاصر، جمخانه نه تنها مکانی برای اجرای آیین‌های مذهبی، بلکه فضایی برای تجدید پیمان (اقرار)، آموزش آموزه‌های عرفانی و تعامل اجتماعی در میان علویان است. اصطلاح «جمخانه» از دهه ۱۹۷۰ میلادی به طور گسترده در ترکیه رواج یافت و به تدریج به عنوان محلی آیینی برای برگزاری مراسم جم تعریف شد (اوغورلو، ۲۰۰۷: ص ۶۸). با تعطیلی تکایا در دوران جمهوری ترکیه، علویان برای حفظ آیین‌های خود، به تأسیس نهادهای جدید، مانند انجمن‌ها و بنیادهای فرهنگی، روی آوردند. این ساختارها، زمینه فعالیت قانونی علویان را فراهم کردند و به آنان امکان ایجاد مراکز مستقلی برای مناسک دینی و اجتماعی را دادند. بررسی تاریخی نشان می‌دهد که جمخانه، نهادی نوظهور در تاریخ علویان نیست؛ بلکه ادامه طبیعی تکایا و خانقاه‌هایی است که تا پیش از سال ۱۹۲۵، مرکز اجرای مناسک عرفانی علویان محسوب می‌شدند.

جمخانه‌ها را نباید رقیب مساجد تلقی کرد؛ بلکه باید آن‌ها را به عنوان مکان‌های آیینی و فرهنگی مختص علویان در نظر گرفت. این مکان‌ها نه تنها برای عبادت، بلکه برای تقویت هویت جمعی، آموزش آیینی، حل اختلافات اجتماعی، و فعالیت‌های فرهنگی نیز از آن‌ها استفاده می‌شود. امروزه، با گسترش جمخانه‌ها در ترکیه، بحث درباره جایگاه حقوقی و دینی این اماکن همچنان ادامه دارد و نیاز به پژوهش‌های بیشتر برای تحلیل نقش آن‌ها در جامعه علویان احساس می‌شود.

۴-۲. تحولات مکان‌های عبادی در اسلام و جایگاه جمخانه

برای درک بهتر جایگاه جمخانه در سنت علوی، بررسی تحولات اماکن عبادی در اسلام و چگونگی شکل‌گیری نهادهای آیینی علوی ضروری است. برخلاف مسجد که از ابتدا با کارکرد عبادی و جمعی در اسلام ظاهر شد، جمخانه در حقیقت امتداد تاریخی تکایا و خانقاه‌های علویان است.

در صدر اسلام، مساجد علاوه بر محل عبادت، مراکز اجتماعی و سیاسی مسلمانان نیز محسوب می‌شدند. با گسترش جامعه اسلامی، مساجد به عنوان مکان‌های عبادی رسمی تعریف شدند و نقش آن‌ها در سازمان‌دهی عبادات جمعی تقویت گردید. در این دوره، اصطلاح «جامع» برای مساجدی به کار رفت که نماز جمعه در آن‌ها برگزار می‌شد و محل تجمع عمومی مسلمانان بود (جراح اوغلو، ۱۹۹۴: ص ۹-۱۱).

در جامعه علوی، مفهوم عبادت و گردهمایی آیینی در چارچوبی متفاوت شکل گرفت. علویان در طول تاریخ، مناسک مذهبی خود را در تکایا، خانقاه‌ها و منازل شخصی برگزار می‌کردند و مکان خاصی تحت عنوان «جمخانه» در سنت گذشته آن‌ها وجود نداشت. با تصویب قانون تعطیلی تکایا در ترکیه در سال ۱۹۲۵، برگزاری آیین جم در خانقاه‌ها ممنوع شد. این تحول، علویان را وادار کرد تا برای حفظ آیین‌های مذهبی خود، به تأسیس فضاهای جایگزین اقدام کنند.

ظهور جمخانه، پاسخی به تغییرات اجتماعی و حقوقی دوران معاصر بود و ضرورت ایجاد مکانی مستقل برای مناسک علویان را نشان می‌دهد. برخلاف مسجد که اساساً برای عبادت رسمی مسلمانان طراحی شده است، جمخانه بیشتر نقشی آیینی، فرهنگی، عرفانی و اجتماعی دارد و به عنوان محل اجرای مراسم جم شناخته می‌شود.

تحلیل تاریخی نشان می‌دهد که جمخانه، نهادی نوظهور در تاریخ علویان نیست؛ بلکه ادامه طبیعی تکایا و خانقاه‌هایی است که تا پیش از سال ۱۹۲۵ مرکز اجرای مناسک عرفانی

علویان بودند. پس از تعطیلی تکایا، علویان ناچار شدند تا فضا‌های جدیدی برای مناسک خود تعریف کنند و این روند به تأسیس جمخانه‌ها در دوران معاصر منجر شد. جمخانه‌ها را نمی‌توان جایگزین مساجد تلقی کرد؛ بلکه باید آن‌ها را به عنوان فضای آیینی و فرهنگی خاص علویان در نظر گرفت که نه تنها برای عبادت، بلکه برای تقویت هویت جمعی، آموزش آیینی، حل اختلافات اجتماعی و فعالیت‌های فرهنگی نیز مورد استفاده قرار می‌گیرند. امروزه، با گسترش جمخانه‌ها در ترکیه، بحث درباره جایگاه حقوقی و دینی این اماکن همچنان ادامه دارد و نیاز به پژوهش‌های بیشتر در زمینه تحلیل نقش آن‌ها در جامعه علویان احساس می‌شود.

۳-۴. جمخانه: فضایی آیینی در سنت علوی-بکتاشی

جمخانه‌ها به طور خاص برای برگزاری مراسم جم طراحی شده و در چارچوب باورهای علوی-اسلامی تعریف می‌شوند. اصطلاح «جمخانه» از دهه ۱۹۷۰ میلادی به طور گسترده در ترکیه رایج شده و به عنوان معادل «محل عبادت» برای پیروان طریقت علوی-بکتاشی شناخته شده است (اوغورلو، ۲۰۰۷: ص ۶۸).

با تعطیلی رسمی نهادهای صوفیانه در ترکیه، جامعه علوی با چالش حفظ و تداوم مناسک دینی خود مواجه شد (قانون ۶۷۷ مبنی بر تعطیلی تکایا، خانقاه‌ها و آرامگاه‌ها که در تاریخ ۳۰ نوامبر ۱۹۲۵ به اجرا درآمد). در این شرایط، نهادهای جدیدی تحت عناوین «وقف» و «انجمن» تأسیس شدند که در چارچوب حقوقی مدرن تعریف می‌شدند و به عنوان جایگزینی برای تکایا و زاویه‌های سنتی علویان مطرح شدند. این تغییرات، امکان فعالیت قانونی و سازمان‌یافته را برای علویان فراهم ساخت و موجب شد که مکان‌هایی مستقل برای اجرای مناسک مذهبی، به ویژه مراسم جم، تأسیس شوند. این مکان‌ها ابتدا «جم‌اوی» نامیده شدند و در نهایت، عنوان «جمخانه» برای آن‌ها تثبیت شد. ظهور این اصطلاح،

نمادی از احیای سنت‌های دینی علوی در قالبی نوین بود (کبیری پور، ۱۴۰۳ ش (د)). امروزه جایگاه دینی جمخانه در میان پژوهشگران و در ترکیه همچنان مورد بحث است. پرسش‌هایی نظیر اینکه، «آیا جمخانه‌ها معادل مساجد هستند؟ تفاوت بین مسجد و جمخانه چیست؟ اولین جمخانه در چه زمانی و چگونه تأسیس شد؟» همچنان مطرح بوده و نیازمند بررسی دقیق‌تر هستند (درویش تور، ۲۰۰۲: ص ۳۴۸-۳۴۹).

برخی از نویسندگان علوی بر این باورند که ریشه مفهوم «جمخانه» به سال‌های نخستین اسلام بازمی‌گردد. آنان معتقدند که پیامبر اسلام ﷺ پس از بعثت و در دوران حضور در مکه، به دلیل مخالفت‌های قریش، ساختاری سازمان‌یافته برای گردهمایی و آموزش پیروان خود به وجود آورد. براساس این دیدگاه، خانه ارقم، که به «دارالارقم» شهرت داشت، نمونه‌ای از یک «جمخانه اولیه» بوده است. این گروه همچنین تأکید دارند که مسجد النبی ﷺ در مدینه، در واقع ادامه و توسعه همان الگوی گردهمایی و عبادت جمعی بوده و می‌توان آن را نخستین نمونه رسمی از چنین فضایی دانست (اونارلی، ۲۰۰۳: ص ۱۶-۱۸؛ شنر، ۲۰۰۱: ص ۶۸).

این فرضیه از منظر تاریخی و علمی قابل پذیرش نیست؛ همان‌طور که پژوهشگران و خود علویان نیز معتقدند، جمخانه در قالب امروزی خود، سابقه‌ای طولانی تاریخی ندارد و به عنوان یک ساختار سازمانی جدید در میان علویان شکل گرفته است. پیش از ظهور جمخانه‌ها، آیین‌ها و مراسمی که اکنون در این مکان‌ها برگزار می‌شود، در خانقاه‌ها و تکایا انجام می‌شد. بنابراین، جمخانه‌ها را باید ادامه تاریخی و شکل نوین تکایا و خانقاه‌های قدیمی دانست و مقایسه آن‌ها با مساجد اسلامی، از اساس نادرست است (اوزوم، ۱۹۹۷: ص ۳۷-۳۹؛ ییلدیز، ۲۰۰۴: ص ۲۳۱-۲۳۳).

به ویژه در دوره جمهوری ترکیه، عواملی مانند تعطیلی رسمی خانقاه‌ها و تکایا، همراه با نیاز علویان ساکن در شهرهای بزرگ به برگزاری مراسم مذهبی، منجر به شکل‌گیری

مفهوم «جمخانه» شد. امروزه، به دلیل محدودیت‌های حقوقی، علویان قادر به برگزاری مراسم خود در خانقاه‌ها، تکایا و زاویه‌ها نیستند (کوتلو، ۲۰۰۶: ۱۸۱-۱۸۲). علویان با تأسیس جمخانه‌ها در قالب بنیادها و انجمن‌ها، نه تنها آیین‌های جم را برگزار می‌کنند؛ بلکه فعالیت‌های اجتماعی، دینی، فرهنگی و آموزشی خود را نیز در این مکان‌ها انجام می‌دهند.

۵. کارکردهای جمخانه

به منظور درک جامع‌تر مفهوم جمخانه و جایگاه آن در جامعه معاصر علویان ترکیه، نویسنده در جریان سفری پژوهشی به استانبول از ۲۲ آبان تا ۵ آذر ۱۴۰۳ (۱۲ نوامبر تا ۵ دسامبر ۲۰۲۴) با تعدادی از دده‌های علوی و پژوهشگران حوزه مطالعات علوی به مصاحبه و گفت‌وگو پرداخت. جمع‌بندی این گفتگوها، در این بخش ارائه شده است تا در پاسخ به پرسش بنیادین «جمخانه چیست؟» به تحلیل علمی نقش این نهاد کمک کند. از دیدگاه علویان، جمخانه ابعاد و کارکردهای چندگانه‌ای دارد که می‌توان آن‌ها را به شرح زیر دسته‌بندی کرد:

۱-۵. میدان ادب و آیین

جمخانه به عنوان بستری برای آموزش و اجرای آداب و رسوم، اصول اخلاقی و رفتارهای شایسته در نظر گرفته می‌شود. این مکان، فضایی برای پرورش فضایل اخلاقی و اجتماعی در چارچوب نظام باورهای علوی فراهم می‌آورد. به عبارتی، جمخانه نقش یک نهاد آموزشی و تربیتی را ایفا می‌کند و به انتقال ارزش‌ها و هنجارهای علوی به نسل‌های جدید کمک می‌کند (ییلدیز، ۲۰۰۴: ص ۵۶۹؛ اجاک، ۱۹۹۶: ص ۲۰۴-۲۰۷).

۵-۲. میدان پرسش و پاسخ و تصمیم‌گیری

جمخانه علاوه بر نقش عبادی، نهادی برای حل اختلافات، بحث و تبادل نظر و اتخاذ تصمیمات جمعی در مسائل اجتماعی و دینی محسوب می‌شود. در برخی از جم‌ها، واژه «دار» اشاره به محکمه و محل قضاوت دارد که نشان‌دهنده نقش جمخانه در حل منازعات و برقراری عدالت در جامعه علوی است. این ویژگی به عنوان نظام داوری و میانجی‌گری مذهبی و اجتماعی شناخته می‌شود (بولوت و ییلدیز، ۲۰۲۱: ص ۱۹۱).

۵-۳. محل اقرار و تجدید عهد دینی

جمخانه، فضایی برای تجدید بیعت با ارزش‌های دینی است. مفهوم «اقرار» در باور علویان ترکیه به معنای بیعت و تجدید عهد است و در جمخانه به عنوان مکانی برای اعلام وفاداری به باورهای علوی و بازآفرینی تعهد معنوی شناخته می‌شود. عبارت «آر-باجی» که به معنای برادران و خواهران است، بر اصل برابری و برادری در جامعه علویان تأکید دارد و نشان‌دهنده رابطه برابر و صمیمانه اعضای این جامعه است (تاشگین، ۲۰۰۹: ص ۲۱۷؛ چیپلاک جوشکون، ۲۰۱۴: ص ۱۶؛ کرکماز، ۲۰۱۶: ص ۱۷۷).

۵-۴. محل پذیرش و تأیید مصاحب لیک

مصاحب لیک نوعی پیمان برادری معنوی و دائمی در باور علویان است که به عنوان «برادری طریقت» نیز شناخته می‌شود. جمخانه، محل برگزاری آیین‌های مرتبط با این پیمان و تأیید رسمی مصاحب لیک محسوب می‌شود. این جنبه از جمخانه، بروح‌دست و همبستگی و پیوندهای اجتماعی مستحکم در جامعه علویان ترکیه تأکید دارد (اوزدمیر، ۲۰۰۸: ص ۳۰۳-۳۰۴).

به‌طور کلی می‌توان کارکردهای جمخانه را در سه دسته اصلی «دینی، اجتماعی-آموزشی و حقوقی» تقسیم کرد. وجه دینی جمخانه از سایر کارکردهای آن برجسته‌تر است و این برداشت، هم در میان پیروان علوی و هم در میان ناظران بیرونی رایج است. این برجستگی ناشی از اجرای مناسکی است که ارکان اصلی باورهای علوی-بکتاشی را در مراسم جم به صورت نمادین بازآفرینی می‌کند.

مهم‌ترین این مناسک، «جم چهل نفره» است که در آن اعضای جامعه علوی در گردهمایی آیینی، مناسک عرفانی را اجرا می‌کنند (اجاک، ۱۹۹۶: ص ۲۰۴-۲۰۷). این نوع جم، به‌عنوان یکی از منظم‌ترین و مهم‌ترین عبادات علویان شناخته می‌شود. تداوم برگزاری جم‌ها بسته به مناطق و کانون‌های حضور علویان متفاوت است؛ اما اصل برگزاری آن همواره حفظ شده است و تعطیلی نمی‌پذیرد (بیردوغان، ۱۹۹۵: ص ۷۳-۷۷؛ کوپرولو، ۱۹۷۳: ص ۱۹۸-۲۰۷).

جمع‌بندی

جمخانه در سنت علویان، صرفاً یک مکان عبادی نیست؛ بلکه نهادی چندوجهی است که هم نقش مذهبی-اجتماعی و هم آموزشی-حقوقی دارد. بررسی‌های تاریخی نشان می‌دهد که جمخانه‌ها در امتداد تکایا و خانقاه‌های سنتی شکل گرفته‌اند و در نتیجه تغییرات اجتماعی و حقوقی، به‌عنوان جایگاهی رسمی برای برگزاری مراسم جم نهادینه شده‌اند.

ماهیت جمخانه به‌عنوان فضایی آیینی، بر اجرای مناسک مذهبی و بازآفرینی باورهای عرفانی و اجتماعی علویان استوار است. در این مکان، مهم‌ترین مناسک علویان از جمله جم چهل‌تن، مراسم اقرار، پذیرش مصاحب لیک و جلسات پرسش و پاسخ برگزار

می‌شود. این آیین‌ها نه تنها جنبه‌های عبادی دارند؛ بلکه نقش مهمی در تثبیت هویت علویان ایفا می‌کنند.

ساختار جمخانه‌ها در دوران معاصر دستخوش تغییر شده است. درحالی‌که پیش‌تر مراسم‌های علوی در خانقاه‌ها و تکایا و خانه‌های شخصی برگزار می‌شد، امروزه جمخانه‌ها تحت مدیریت انجمن‌ها و بنیادهای علوی قرار دارند. این تغییر، منجر به سازمان‌دهی رسمی‌تر و ثبت قانونی برخی جمخانه‌ها شده؛ درحالی‌که ماهیت آیینی این مکان‌ها همچنان حفظ شده است.

کارکردهای جمخانه را می‌توان در سه دسته اصلی «دینی، اجتماعی-آموزشی و حقوقی» تقسیم کرد. وجه دینی آن برجسته‌تر است؛ زیرا مهم‌ترین عبادات علویان در این مکان انجام می‌شود و تداوم اجرای مناسک جم، نقش محوری در اعتقادات و اعمال عبادی پیروان دارد. در کنار کارکرد دینی، جمخانه محل حل اختلافات اجتماعی، آموزش نسل‌های جدید، تعامل فرهنگی، و تحکیم پیوندهای گروهی است.

تحلیل جامعه‌شناختی جمخانه‌ها نشان می‌دهد که با افزایش شهرنشینی در ترکیه، حضور علویان در عرصه‌های عمومی بیشتر شده و این امر به رسمیت شناختن جمخانه‌ها در فضای اجتماعی کمک کرده است. امروزه، بحث‌هایی درباره پذیرش قانونی جمخانه‌ها به عنوان عبادتگاه رسمی در ترکیه مطرح است و تلاش‌هایی از سوی نهادهای دینی و دولتی در این زمینه انجام شده است.

جمخانه‌ها به عنوان نهادهای آیینی و اجتماعی و حقوقی در جامعه علویان ترکیه، نقشی گسترده و چندوجهی ایفا می‌کنند. این مکان‌ها علاوه بر عبادت، مرکز آموزش آیینی، حل اختلافات اجتماعی، بازآفرینی هویت مذهبی، و سازمان‌دهی مناسک سنتی علویان هستند.

ماهیت جمخانه، ریشه در باورهای عرفانی و مناسک آیینی علوی دارد، ساختار آن متأثر از تغییرات اجتماعی و حقوقی دوران معاصر است و کارکردهای آن عبادی، اجتماعی و حقوقی را شامل می‌شود. به‌طورکلی جمخانه‌ها، نقش محوری در حفظ و استمرار سنت‌های علوی ایفا می‌کنند و همچنان یکی از موضوعات مورد بحث در مطالعات دینی، جامعه‌شناختی و حقوقی ترکیه محسوب می‌شوند. به‌طور خلاصه، می‌توان گفت که جمخانه‌ها، قلب تپنده جامعه علویان است و نقش بسیار مهمی در حفظ هویت فرهنگی و اجتماعی این گروه ایفا می‌کند.

منابع

- ابن فضلان، احمد (۱۳۵۵)، سفرنامه، ترجمه: سید ابوالفضل طباطبایی، بی‌جا: بی‌نا.
- دده زینال دمیر (بهمن ۱۴۰۳)، نشست علمی-تخصصی، دانشکده تاریخ دانشگاه ادیان و مذاهب.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۲۰۰۵)، کتاب العین، بیروت: دار إحياء التراث العربي.
- کبیری پور، زهرا (۱۴۰۳ش) (الف)، مصاحبه منتشر نشده با امیر اوغلو: درباره مرجعیت در میان علویان ترکیه.
- کبیری پور، زهرا (۱۴۰۳ش) (ب)، مصاحبه منتشر نشده با دده زینال دمیر: درباره مرجعیت در میان علویان ترکیه.
- کبیری پور، زهرا (۱۴۰۳ش) (ج)، مصاحبه منتشر نشده با دده ساتیلیمیش: درباره مرجعیت در میان علویان ترکیه.
- کبیری پور، زهرا (۱۴۰۳ش) (د)، مصاحبه منتشر نشده با دده طاریق چیمین: درباره مرجعیت در میان علویان ترکیه.
- کبیری پور، زهرا (۱۴۰۳ش) (ه)، مصاحبه منتشر نشده با دده علی کوچوک: درباره مرجعیت در میان علویان ترکیه.

- Akalin, Ş. (2019). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bedri, Noyan. (2006). *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik* (C. VII). Ankara: Ardıç Yayınlar.
- Birdoğan, N. (1995). *Anadolu ve Balkanlar'da Alevî Yerleşmesi*. İstanbul: Mozaik Yay.
- Cerrahoğlu, İ. (1994). Ellerin birleştiği ruhların kaynaştığı kutsal mekânlar: Camiler. *Diyanet Aylık Dergi*, (10).
- Cevheri, İ. b. H. (2007). *Es-Sahah. Beyrut*: Dar el-Ma'rife.
- Çıblak Coskun, N. (2014). Anadolu Alevilerinde cemler ve bu cemlerin sosyokültürel hayattaki işlevleri. *Folklor/Edebiyat*, 20(78).
- Eröz, M. (1992). *Eski Türk dini (gök tanrı inancı) ve Alevilik-Bektaşilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınlar.
- Gökbel, A. (2019). *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Güzel, Abdurrahman. (Haz.). (1999). *Abdal Musa Velâyetnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlar.
- Acluni, E. F. İ. (1351). *Keyfi'l-hafa ve müzili'l-ilbas*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsi.
- Kaplan, D. (2010). *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: TDVY.
- Kaya, A. (2022). *Alevilikte İnanç, İbadet ve Dersim*. İstanbul: Pervane Yayınevi.
- Köprülü, M. F. (1973). *Abdal Musa. Türk Kültürü*, Ankara.
- Korkmaz, E. (1997). *Hak - Muhammed - Ali ve Kırklar Cemi*. İstanbul: Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma-Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınlar.
- Korkmaz, E. (2016). *Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Anahtar Kitaplar.
- Kutlu, S. (2006). *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*. Ankara: Ankara Okulu Yay.
- Melikoff, I. (2010). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe (T. Alptekin, Çev.)*. İstanbul: Cumhuriyet Kitaplar.
- Ocak, A. Y. (1996a). *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Öğürlü, A. (2007). *Aşk ve Sevgi*. İstanbul: yy.
- Onarlı, İ. (2003). *Alevilikte Cem ve Musahiplik Nedir?*. İstanbul: Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınlar.
- Özdemir, E. (2008). *Samsun İli Havza İlçesi Karga Köyü Monografisi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pala, İ. (1994). *Bezm-i Cem. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.

- Rıf'at Efendi, A. (1293). *Mir'âtu'l-Makâsıdfî Def'ı'l-Mefâsid*. İstanbul: İbrahim Efendi Matb.
- Rıfkı, A. (1325). *Bektaşî Sım*. Dersaâdet: Bekir Efendi Matb.
- Riyaz Bakır, M. (2003). *Tasavvufî Bir Kavram Olarak Cem ve Bektaşilikteki Yorumu*. İstanbul: Alternatif Yayınlar.
- Şener, C. (2001). *Alevilik Nedir?*. İstanbul: Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları.
- Seyyid Alizade, H. b. M. (2007). *Hızırnâme: Alevî Bektaşî âdab ve erkânı, buyruk (Tahkik: B. Y. Altınoluk)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar.
- Sözengil, T. M. (1991). *Tarih Boyunca Alevilik*. İstanbul: Çözüm Yayınlar.
- Taşgın, A. (2009). Cem, Cemevi ve işlevleri. In A. Y. Ocak (Ed.), *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Tok, T., & Polat, B. (2022). Alevi-Bektaşî cemlerinde kullanılan dildeki metaforlar: Denizli örneği. In XIV. *Uluslararası Türk Dili Dünya Dili Olarak Sempozyumu Bildirileri*. Alanya: Alaaddin Keykubat Üniversitesi Yayınlar.
- Tur, S. D. (2002). *Erkanname, Aleviliğin İslam'da Yeri ve Alevî Erkanları*. İstanbul: Can Yayınlar.
- Uluçay, Ö. (1993). *Alevilikte Toplu İbadet (Cem Erkânı)*. Adana: Hakan Ofset.
- Üzüm, İ. (1997). *Günümüz Aleviliği*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınlar.
- Yıldız, H. (2004). Alevî-Bektaşî geleneğinde Ayin-i Cem. In I. *Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni. Kırşehir: Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Yayınlar*.
- Yıldız, H., & Bulut, H. İ. (2021). *Alevilik - Bektâşîlik: Tarihi, dini, sosyol ve güncel boyutlarıyla*. İstanbul: Bilimsel Araştırma Yayınlar.

References

A) Arabic and Persian Sources

- Dede Zeynel Demir. 1403 Sh. "Nishast-i 'ilmî-takhasşuşî" [Academic Specialized Session]. Faculty of History, University of Religions and Denominations, February 2025.
- Farāhīdī, Khalīl ibn Aḥmad. 2005. *Kitāb al- 'Ayn*. Beirut: Dār Ihya' al-Turāth al- 'Arabī.
- Ibn Faḍlān, Aḥmad. 1355 AH. *Safarnāmah* [Travelogue]. Translated by Sayyid Abū al-Faḍl Ṭabāṭabā'ī. No place: No publisher.

- Kabīrīpūr, Zahrā. 1403 Sh. (a). Unpublished interview with Emir Oğlu: On Religious Authority among Turkish Alevīs.
- Kabīrīpūr, Zahrā. 1403 Sh. (b). Unpublished interview with Dede Zeynel Demir: On Religious Authority among Turkish Alevīs.
- Kabīrīpūr, Zahrā. 1403 Sh. (c). Unpublished interview with Dede Satılmış: On Religious Authority among Turkish Alevīs.
- Kabīrīpūr, Zahrā. 1403 Sh. (d). Unpublished interview with Dede Tarık Çimen: On Religious Authority among Turkish Alevīs.
- Kabīrīpūr, Zahrā. 1403 Sh. (e). Unpublished interview with Dede Ali Küçük: On Religious Authority among Turkish Alevīs.

B) Turkish Sources

- ‘Ajlūnī, Ismā‘īl ibn Muḥammad. 1351 AH. *Kashf al-Khafā’ wa Muzīl al-Ilbās* [Revealing the Hidden and Removing the Ambiguity]. Cairo: Maktabat al-Qudsī.
- Akalın, Şükrü. 2019. *Türkçe Sözlük* [Turkish Dictionary]. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bedri, Noyan. 2006. *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik* [Bektashism and Alevism in All Aspects]. Vol. VII. Ankara: Ardıç Yayınları.
- Birdoğan, Nejat. 1995. *Anadolu ve Balkanlar’da Alevî Yerleşmesi* [Alevi Settlement in Anatolia and the Balkans]. İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Cerrahoğlu, İsmail. 1994. “Ellerin birleştiği ruhların kaynaştığı kutsal mekânlar: Camiler” [The Sacred Spaces Where Hands Unite and Souls Merge: Mosques]. *Diyanet Aylık Dergi* [Diyanet Monthly Journal], no. 10.
- Cevherî, Ismā‘īl ibn Ḥammād. 2007. *Al-Şihāḥ* [The Authentic]. Beirut: Dār al-Ma‘rifah.
- Çıblak Coşkun, Nilgün. 2014. “Anadolu Alevilerinde cemler ve bu cemlerin sosyokültürel hayattaki işlevleri” [Cem Ceremonies among Anatolian Alevīs and Their Sociocultural Functions]. *Folklor/Edebiyat* [Folklore/Literature] 20, no. 78.
- Eröz, Mehmet. 1992. *Eski Türk dini (gök tanrı inancı) ve Alevilik-Bektâşilik* [Ancient Turkish Religion (Sky God Belief) and Alevism-Bektashism]. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Gökbek, Ahmet. 2019. *Ansiklopedik Alevi Bektâşi Terimleri Sözlüğü* [Encyclopedic Dictionary of Alevi Bektashi Terms]. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

- Güzel, Abdurrahman, ed. 1999. *Abdal Musa Velâyetnâmesi* [The Hagiography of Abdal Musa]. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaplan, Doğan. 2010. *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik* [Alevism According to Written Sources]. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (TDVY).
- Kaya, Aykan. 2022. *Alevilikte İnanç, İbadet ve Dersim* [Faith, Worship, and Dersim in Alevism]. İstanbul: Pervane Yayınevi.
- Köprülü, Mehmet Fuat. 1973. "Abdal Musa." *Türk Kültürü* [Turkish Culture], Ankara.
- Korkmaz, Esat. 1997. *Hak - Muhammed - Ali ve Kırklar Cemi* [Haqq - Muhammad - Ali and the Cem of the Forty]. İstanbul: Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma-Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Korkmaz, Esat. 2016. *Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü* [Dictionary of Alevi and Bektashi Terms]. Ankara: Anahtar Kitaplar.
- Kutlu, Sönmez. 2006. *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları* [Writings on Alevism-Bektashism]. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Melikoff, Irène. 2010. *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe* [Hacı Bektaş: From Legend to Reality]. Translated by Turan Alptekin. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Ocak, Ahmet Yaşar. 1996a. *Babailer İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı* [The Babai Revolt: The Historical Infrastructure of Alevism]. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Öğürlü, Alihan. 2007. *Aşk ve Sevgi* [Love and Affection]. İstanbul: y.y. [no publisher].
- Onarlı, İbrahim. 2003. *Alevilikte Cem ve Musahiplik Nedir?* [What Is Cem and Companionship (Musahiplik) in Alevism?]. İstanbul: Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları.
- Özdemir, Ertuğrul. 2008. "Samsun İli Havza İlçesi Karga Köyü Monografisi" [Monograph of Karga Village, Havza District, Samsun Province]. Unpublished master's thesis, Gazi University, Social Sciences Institute, Ankara.
- Pala, İskender. 1994. "Bezm-i Cem." *İslam Ansiklopedisi* [Encyclopedia of Islam]. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Rıf'at Efendi, Ahmed. 1293 AH. *Mir'ât al-Maqâşid fî Daf' al-Mafâsid* [The Mirror of Purposes in Repelling Corruptions]. İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası.
- Rıfkı, Ahmed. 1325 AH. *Bektaşî Sırrı* [The Bektashi Secret]. Dersaâdet [İstanbul]: Bekir Efendi Matbaası.
- Riyaz Bakır, Mahmut. 2003. *Tasavvufî Bir Kavram Olarak Cem ve Bektaşilikteki Yorumu* [Cem as a Sufi Concept and Its Interpretation in Bektashism]. İstanbul: Alternatif Yayınları.

- Şener, Cemal. 2001. *Alevilik Nedir?* [What Is Alevism?]. İstanbul: Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları.
- Seyyid Alizade, Hüseyin ibn Muhsin. 2007. *Hızırnâme: Alevî Bektaşî âdab ve erkânı, buyruk* [The Book of Hızır: Alevi Bektashi Etiquette and Rituals, Buyruk]. Edited by Burak Y. Altınoluk. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sözengil, T. M. 1991. *Tarih Boyunca Alevilik* [Alevism Throughout History]. İstanbul: Çözüm Yayınları.
- Taşgın, Ahmet. 2009. "Cem, Cemevi ve işlevleri" [Cem, Cem House, and Their Functions]. In *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü* [Alevi-Bektashi Culture from Past to Present], edited by Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tok, T., and B. Polat. 2022. "Alevi-Bektaşî cemlerinde kullanılan dildeki metaforlar: Denizli örneği" [Metaphors in the Language Used in Alevi-Bektashi Cem Ceremonies: The Case of Denizli]. In *XIV. Uluslararası Türk Dili Dünya Dili Olarak Sempozyumu Bildirileri* [Proceedings of the 14th International Symposium on Turkish as a World Language]. Alanya: Alaaddin Keykubat Üniversitesi Yayınları.
- Tur, S. D. 2002. *Erkanname: Aleviliğin İslam'da Yeri ve Alevî Erkanları* [Erkanname: The Place of Alevism in Islam and Alevi Rituals]. İstanbul: Can Yayınları.
- Uluçay, Ömer. 1993. *Alevilikte Toplu İbadet (Cem Erkânı)* [Congregational Worship in Alevism (Cem Ritual)]. Adana: Hakan Ofset.
- Üzüm, İlyas. 1997. *Günümüz Aleviliği* [Contemporary Alevism]. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları (İSAM).
- Yıldız, Harun, and H. İbrahim Bulut. 2021. *Alevîlik - Bektaşîlik: Tarihi, dini, sosyolojik ve güncel boyutlarıyla* [Alevism - Bektashism: In Its Historical, Religious, Sociological, and Contemporary Dimensions]. İstanbul: Bilimsel Araştırma Yayınları.
- Yıldız, Harun. 2004. "Alevî-Bektaşî geleneğinde Ayin-i Cem" [The Cem Ritual in the Alevi-Bektashi Tradition]. In *I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni* [1st Kırşehir Cultural Research Information Symposium]. Kırşehir: Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Yayınları.